

Però hi ha una antinòmia entre ètica i religió?

Norbet Bilbeny*

Tant l'ètica com la religió formen part d'un llarg aprenentatge de la humanitat. Aquesta ha d'aprendre també a sobreposar-se de les seves grans contradiccions, no solament a adaptar-se al medi i transformar-lo d'acord amb els seus interessos i necessitats. Vull recordar aquestes contradiccions que encara avui ens fan sentir molt avall en l'escala ideal del progrés.

És evident, per començar, que els humans estem fets per a la natura -si no, què seriem?-, però no ho sembla tant que la natura estigui feta per als humans. No és natural, per exemple, que el nostre organisme no s'hagi adaptat al fet d'anar drets i malalties com l'artrosi o la dificultat del retorn venós siguin

tan freqüents. Però és menys natural encara que maltractem la natura més enllà del que és necessari i siguem el seu pitjor enemic, com més va, més decidit. És evident, d'altra banda, que els humans estem fets per a la cultura -si no, com gosaria dir-ho i algú desmentir-m'ho?-, però tampoc sembla gaire que la cultura estigui feta per a nosaltres. No és un senyal de cultura que ens haguem posat com a centre de l'univers i tot ho interpretem a la nostra modestíssima escala i conveniència. Fins i tot diu menys a favor del nostre tracte amb la cultura la manera com l'hem acabat ignorant: ens tenia preparats per mirar-nos la cara i parlar amb tots els qui viuen amb nosaltres, i gairebé no hi ha res més lluny del *face to face* que les nostres multituds solitàries. És evident també, per acabar, que els humans estem fets de tota evidència per a la vida -la corba demogràfica ho deixa ben clar-, però ja no és tan clar (més ben dit: és el menys clar) que la vida mateixa estigui feta per als humans. Hi ha qui té por a la vida, però pràcticament no hi ha ningú que no tingui por a la mort, la qual cosa, en la possessió de la vida, no deixa de ser una contradicció. L'ètica i la religió, com deia, han aparegut per domesticar aquestes grans contradiccions que l'evolució de la humanitat no ha aconseguit dissipar. Un sentit que avui podríem compartir és, per tant, el d'ajudar a fer-nos els humans més dignes de la naturalesa, de la cultura i de la vida,

* Professor titular del Departament de Filosofia Teorètica i Pràctica de la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona. Autor de llibres i articles especialitzats, col·labora habitualment en els mitjans de comunicació.

Adreça professional: Departament de Filosofia Teorètica i Pràctica. Facultat de Filosofia. C/ Baldiri i Reixac, s/n. 08028 Barcelona.

és a dir, i respectivament, més intel·ligents, més persones i més feliços.

De fet, els trets comuns entre l'ètica i la religió no es poden negar fàcilment, almenys, i pel que fa a l'Occident industrial, fins a l'entrada del segle XX. Des de l'època de lliurepensadors com Locke, fins a la de filòsofs com Wittgenstein i Russell, el pensament mateix ha debatut les idees morals atenent encara els seus possibles vincles, admesos o no, amb la religió. Tanmateix, penso que un observador honest no pot dir que determinats valors, deures i costums morals no tenen definitivament res a veure, avui, amb determinades creences, manaments i hàbits d'una religió passada o present. Tot i que els separem, el fenomen moral i el religiós es refereixen a un *factum* humà sovint compartit. Per això expressions com «ètica sense religió» (Guisán), i amb ella «ètica sense moral» (Cortina), o fins i tot «ètica sense metafísica» (Patzig), no deixen de ser probablement un sa però simple *desideratum*. Aleshores, ¿en què queda la suposada alternativa entre l'ètica i la religió? ¿No és veritat que des d'un punt de vista laic i racional, és a dir, «modern», ètica i religió constitueixen, encara més, una antinòmia?

Abans de proposar una resposta caldrà veure amb una mica més de deteniment les formes possibles de relació entre un tipus de conducta i un altre. Una primera possibilitat és con-

siderar que ètica i religió són iguals o equivalents. En un sentit fort es pot arribar a mantenir que són idèntiques l'una amb l'altra en raó dels seus principis i lleis (homologia), per exemple, en una interpretació moralista de l'islamisme. En un altre sentit pot afirmar-se, en canvi, que el que hi ha és més aviat una analogia o similitud dels dos comportaments. L'inquisidor, als *Germans Karamàzov*, defensa la religió, sense creure-hi, només per mantenir l'ordre social que el beneficia. Inversament, per als positivistes més doctrinals d'aquell mateix segle la nova moral científica representava l'antic paper de la religió. Sigui com sigui, des de la hipòtesi de la identitat o la de l'analogia, ètica i religió vénen a ser, de fet, *substituïbles* l'una per l'altra.

És més comú i acceptat pensar, però, que ens trobem davant de dues classes diferents de conducta humana, tant des dels aspectes estructurals i funcionals com des de les seves motivacions individuals respectives. Les fonts de l'experiència religiosa, així com les seves lleis i sancions, remetent a un ordre sobrenatural que, des dels filòsofs grecs i el reconeixement implícit dels primers cristians, no és necessàriament el propi de l'ètica. Més i tot, des dels filòsofs moderns i la secularització de la nostra visió del món aquest ordre sobrenatural és justament aquell que ha de ser apartat del fonament mateix de l'ètica, la

qual, amb d'altres paraules, es veu i es vol generalment avui com a autònoma respecte de la religió. John Stuart Mill, al seu escrit *Utilitat de la religió*, rebutja la idea popular que una bona religió, encara que no ens la creguem gaire, és bona també per als costums socials, des del convenciment que aquests poden ser protegits en endavant per les institucions públiques i l'educació. Però hi ha una observació afegida al parer dels filòsofs que pot més que els arguments d'aquests: mentre les creences religioses continuen divergint entre elles, els valors morals es fan progressivament més comuns. Ètica i religió són, doncs, diferents l'una de l'altra, i qualsevol nova hipòtesi sobre la seva relació caldrà que parteixi del fet i del principi que són, per consegüent, *in substituïbles* entre elles mateixes.

Tot i considerar-les com a distintes, algunes hipòtesis ens fan veure que conserven un cert nexce conceptual, és a dir, que poden continuar pensant-les com una dualitat. Per començar, es pot sostenir que entre ètica i religió hi ha un lligam d'apertura voluntària o preconcebuda de l'una a l'altra. Aranguren, a la seva *Ètica*, entén que la moralitat està naturalment oberta a l'experiència religiosa, mentre que Hans Küng, al seu *Projecte d'una ètica mundial*, defensa l'apertura de les religions a una ètica universal. Recordem, de passada, que l'última obra de Bergson, *Les dues fonts de la*

moral i la religió, ens les descriu com a dues conductes socialment distintes, però unides, en els individus de geni, per un *élan* o impuls íntim que fa que cada una reconegui en l'altra el signe propi de l'esforç creador. Però el nexce que encara conservarien ètica i religió pot ser també, més que el d'una apertura, el d'una decidida supeditació de l'una a l'altra. És a dir, que la seva autonomia respectiva no impediria un lligam de dependència entre si. La teologia moral catòlica ha admès tradicionalment la distinció entre el pla transcendent i el pla secular de l'ètica, però les raons d'aquesta són subalternes, en última instància, de la raó teològica. En una posició més extrema, la teologia luterana tradicional desconfia de l'ètica i tracta de dominar-la quan l'ètica es deixa portar només per la raó o al mateix temps per ella. Això no obstant, un luterà com Kant capgira en sentit invers aquesta dependència i afirma, per contra, que només una ètica de la pura raó ens permet descobrir la realitat i el sentit de la religió, com a garantia que l'esforç moral completa el seu disseny il·limitat i troba la seva recompensa justa.

Considerant igualment que ètica i religió són distintes, hi ha uns altres punts de vista que ens les presenten com del tot separades, sense cap nexce conceptual necessari i, doncs, sense que puguem pensar-les com una dualitat. Que la moralitat pugui estar, d'una manera o una altra,

influida per la religió, i aquesta per aquella, no vol dir que ens hagi de fer creure que tenen, per força, zones de coincidència, ni menys uns llaços de dependència mútua. Però també aquí els parers s'expressen amb graus diferents. Hi ha la hipòtesi que s'inclina per concedir a l'ètica i a la religió, tot i la seva separació, un cert tipus de complementarietat, com, per exemple, la visió científica i la contemplació estètica del món, o el rigor de la lògica i el gust, alhora, per la poesia. Per a determinades sensibilitats o maneres de pensar, allí on l'ètica no hi arribaria ho faria la religió, i viceversa, l'ètica completaria la religió, sense que en cap cas, insisteixo, l'una exigís necessàriament la intervenció de l'altra. És aquesta, possiblement, l'única manera de sostenir una harmonia entre l'ètica i la religió que es fa compatible a la vegada amb una visió racional de la relació entre totes dues. I aquí no es pot passar per alt la lliçó de Pascal entorn a la convivència de la raó i de les raons del cor que la raó no coneix. Una altra hipòtesi suggeriria, però, que ètica i religió són com dues línies distintes encara que paral·leles. El neopositivista Ayer, al seu llibre *Llenguatge, veritat i lògica*, proposa que l'una i l'altra siguin paral·lelament rebutjades. Però un altre positivista com Toulmin, a *El lloc de la raó en l'ètica*, proposa que siguin paral·lelament acceptades en nom del servei als «fins raonables» i a les «preguntes límit» que

ens puguem formular des d'un i altre cantó.

Ni paral·leles ni complementàries: una tercera hipòtesi sosté que ètica i religió no solament són, com veiem, distintes i separades, sinó a més a més oposades. Aquest, si més no, és el plantejament característic, pel que fa a aquesta qüestió, de la cultura que es vol a si mateixa laica i racional. Moralitat i religió serien, doncs, contràries entre si, de manera que davant d'elles no podem eludir la disjuntiva de triar o bé una o bé l'altra. Kierkegaard, un escriptor religiós, les planteja com els termes d'una alternativa existencial. Més excloents encara, Marx, Nietzsche i Freud veuen en l'opció religiosa l'opció només per la il·lusió alienant. En qualsevol cas, hi ha una tendència intel·lectualment dominant, des d'aquest punt de vista de l'oposició entre ètica i religió, que sosté, reforçada de pas per suposats arguments científics, la ferma convicció d'una necessària contradicció entre les dues classes de conducta. Els seus principis respectius es trobarien en una relació lògica d'antinòmia. Practicar-los fóra, doncs, intentar un absurd antagonisme personal: ètica i religió són, en fi, incompatibles.

Això no obstant, pel fet de sostenir que entre valors morals i creences religioses no hi ha d'haver necessàriament cap nexa conceptual, i fins i tot que es tractaria de formes contràries entre si, no ens autoritza a

sostenir a la vegada que entre l'una i l'altra hi ha d'haver necessàriament una contradicció. Tot i la seva oposició, ètica i religió poden ser compatibles. Tal com deia al principi d'aquest text, de fet tenen una història compartida i algunes experiències comunes. I, d'altra banda, algunes de les seves nocions s'assemblen encara prou (fins i tot en els termes: llei, consciència, deure, falta, culpa, etc.) com perquè si hem decidit dotar-les de significats distints, no puguem, en canvi, apartar tan fàcilment la sospita que, en el fons, les usem per motius o finalitats semblants. Res no hi ha potser tan modern com aquesta sospita, ja que un dels fets centrals de la cultura moderna, el pas d'una compulsió religiosa a una compulsió social al deure -vèrtex de les observacions de Durkheim i Weber sobre la societat-, és encara, malgrat tot, un fet massa recent i inacabat en el món secularitzat que coneixem.

Al meu entendre, i per tot l'exposat breument fins aquí, no hi ha cap antinòmia entre l'ètica i la religió, a pesar que siguin distintes i oposades entre si. No s'hauria de parlar, doncs, i ja pensant en l'ensenyament, d'«ètica i religió a l'escola», però tampoc d'«ètica o religió a l'escola», sinó més aviat d'una «ètica i potser religió a l'escola»: l'ensenyament de l'ètica pot legítimament acompanyar-se del de la religió, tot i que l'una i l'altra no constitueixen cap

binomi de necessitat. Alguns nexes de fet i algunes coincidències de concepte avalen aquesta legítima possibilitat o, si més no, el fet que moralitat i religió no siguin necessàriament contradictòries. És clar, mentrestant, que hauria d'especificar *quines ètica i religió a l'escola i sota quines condicions* haurien de poder ensenyar-se: per força ho haig de deixar ara per una altra ocasió.

Però vull avançar un altre motiu, a part dels recentment recordats, pel qual les dues matèries escolars -i potser seria el motiu principal- poden, si es vol, conviure sense contradicció. És, per dir-ho així, el motiu de la *justificació domèstica*, l'apel·lació a la pau del *domos*: convé que l'ètica sàpiga què representen i valen les raons de la religió i que la religió sàpiga què representa i val la raó de l'ètica. Malgrat tot, els escrúpols de la creença i de la consciència existeixen i fins coexisteixen. Doncs més val que aprenguem a domesticar-los alhora si no volem deixar a mig fer l'educació de la responsabilitat (LOGSE, art. 13, 19 d, 26 e).

Paraules clau

Educació moral. Educació religiosa. Filosofia. Ètica. Desenvolupament moral. Valors.

Abstracts

Del análisis de los diferentes niveles de las relaciones entre la Ética y la Religión (equivalencia, diferencia, oposición, complementariedad), el autor considera que no existe ninguna antinomia entre ambas, y propone una solución que contempla la presencia de la Ética y quizás de la Religión en la escuela.

Après avoir analysé, à différents niveaux, les relations entre l'Éthique et la Religion (équivalence, différence, opposition, complémentarité), l'auteur estime qu'il n'existe aucune antinomie entre les deux, avançant une solution qui envisage la présence de l'Éthique et peut-être de la Religion à l'école.

After analysing the different levels of relationships between ethics and religion (equivalence, difference, opposition, complementariness), the author considers that there is no antinomy between the two and proposes a solution which includes the presence of ethics and perhaps of religion in schools.